

Небеленчук Ірина Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри теорії і методики середньої освіти
Комунального закладу «Кіровоградський обласний
інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»

СУЧАСНІ МЕТОДИ, ФОРМИ І ПРИЙОМИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

Сучасний читач – це той, який надає перевагу в користуванні різним електронним пристроям. Паперові носії інформації та джерела художності втрачають значущість для нинішнього покоління, а проблема читання художніх творів залишається важливою у викладанні літератури, що й обумовило актуальність теми.

Аналітичній діяльності з художнім твором присвячені праці сучасних науковців, які дослідили й описали різні методичні прийоми. Це науковці-методисти та літературознавці Л. Мірошніченко, Г. Токмань, О. Куцевол, О. Ісаєва, Ж. Клименко, Г. Островська, Н. Грицак, Н. Волошина, А. Ситченко, Б. Шалагінов, Н. Голуб, С. Гончаренко, О. Горошкіна та інші. Науковець Н. Волошина зазначає, що *«правильно організоване спілкування створює сприятливі умови для розвитку мотивації навчання школярів, коли кожний має змогу через оцінку іншого пізнати і зрозуміти себе»* [4, с. 172].

Ставимо за мету розглянути методичні прийоми аналітичної діяльності, розкрити ефективність сучасних методів і прийомів; показати застосування окремих видів навчальної діяльності на прикладі роману «Травам не можна помирати» Степана Процюка.

У Концепції Нової української школи з-поміж компетентностей зазначено: *«Обізнаність та самовираження у сфері культури. Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого*

ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших» [6]. Тому, на переконання Н. Гричаник, *«щоб сформуванню по-справжньому культурних читачів, здатних висловлювати свою думку з приводу прочитаного, вчителів-словесників варто обирати ті оптимальні шляхи, методи, форми і види аналізу, за допомогою яких відбуватиметься залучення учнів до кращих здобутків світової та української літератури»* [1, с. 202].

Методичні прийоми згрупуємо за двома підходами до викладання літератури – традиційні й інноваційні або новітні. До традиційних відносимо такі: лекцію, бесіду, ілюстрування, вирішення проблемних питань, дискусію, роботу з книжкою або джерелом інформації тощо. Інноваційними технологіями є такі: критичного мислення, інтерактивного навчання, ігрові, особистісно орієнтованого навчання, проєктні, проблемного навчання, інформаційно-комп'ютерних технологій. З-поміж новітніх прийомів можуть бути інтелектуальна розминка, «запитання-відповіді», пінг-понг, сніжна грудка, «оживи фотокартку», чек-лісти, віртуальна мандрівка, гра «Мозаїка», літературний крос та інші.

Одним із дієвих прийомів є зіставлення. Використовуючи зазначений прийом, можна провести зіставлення елементів художньої структури одного тексту, **зіставлення творів, подібних за змістом, сюжетом, образами, проблемами, способами типізації дійсності, окремими образами-символами.** З-поміж новітніх прийомів зазначимо і такі, як-от: *недописаний рукопис* – дописати продовження твору, зберігаючи стиль автора, *загадка* – змодельовати ситуації, у яких відобразяться основні риси та погляди персонажа, *зробіть людину щасливою* – доповнити розповідь про життя героїв такими подіями, вчинками, щоб їх можна було б назвати щасливими, *звичайний день* – описати звичайний день із життя персонажів та інші.

Одним із цікавих методів у викладанні літератури є метод креолізованого тексту. Говорячи про креолізовані тексти, О. Завадська зазначає, що *«функціонуючи та взаємодіючи в єдиному семантичному просторі, вербальний і невербальний компоненти забезпечують цілісність і зв'язність креолізованого тексту, його комунікативний ефект»* [2]. Найбільш повний опис методу

креолізації подає науковець О. Ісаєва. Учена класифікує креолізовані тексти за впливом на різні органи чуття: візуальні (друковані тексти: текст підручника, таблиці, демонстраційні картки, роздавальний матеріал, схеми, картини, малюнки, екранні засоби); аудіальні (аудіозаписи: звукові посібники, фрагменти зразків мовлення; аудіовізуальні (навчальні відеофільми, мультимедійні програми, гіпертекст). З-поміж розповсюджених видів креолізованих текстів варто назвати такі: комікси, буктрейлери, постери, мотиватор з літературної теми, буклет або брошура, фотоколаж з літературної теми, логотип, оригінальний графічний або текстовий символ, «дудл», скрапбукінг, кардмейкінг [3].

Розглядаючи роман «Травам не можна помирати» С. Процюка, застосовуємо як традиційні, так й інноваційні методи, прийоми і форми. Дієвою залишається бесіда та її різновиди. Роман починається словами: *«Привид матері ще пам'ятає Київ початку шістдесятих»* [7, с. 7]. Шляхом навідних запитань з'ясуємо, що образ приводу матері має пряме та безпосереднє значення. Це мати, яка шукає своє дитя з-поміж живих початку сімдесятих з надією переконатися, що воно все таки вижило. Далі дізнаємося, що *«материнські привиди із назавжди відхлинутою від тіла кров'ю <...> переконуються, що їхні діти живі, хоча до смерті налякані та обережні навіть при найменшому звуку рідної мови»* [7, с. 7]. Привид матері – це збірний образ усіх матерів, які втратили дітей під час Голодомору.

У романі порушені питання письменницької діяльності, мови, ідентичності, названі історичні події, згадана значна кількість прізвищ письменників. Застосовуючи різні форми роботи з художнім твором, розглядаємо віхи сторінок історії України: бій під Крутами, події на Західній Україні, Голодомор, період 30 років, сталінські репресії, дисидентський рух, сімдесятництво. Відтак дізнаємося про вбивства, катування, голодування, репресивну психіатрію, самоспалення, злочини. Завдяки методу бесіди та її видам і формам освітньої діяльності варто провести історичне дослідження, результатом якого може бути така форма, як історичний або літературний (мистецький), правозахисний калейдоскоп. Досліджуючи епоху сімдесятих років, доцільно зосередити увагу читачів на дисидентському рухові, згадати імена очільників і членів української

гельсінської спілки та групи Левка Лук'яненка, Степана Хмари, В'ячеслава Чорновола, Миколи Руденка, Олесь Бердника, Юрія Литвина, Василя Стуса, Олекси Тихого, який є прототипом головного героя роману «Травам не можна помирати» Олександра Світлого. Доцільною буде робота з прослуховування промови або її окремої частини Олександри Матвійчук, очільниці Центру Громадських Свобод, на врученні Нобелівської премії миру 2022 року. Олександра Матвійчук зазначила, що *«раніше голоси правозахисників не було чути»*. Якщо розглядати період 70 років, то правозахисники були не те, що не почуті, вони були ув'язнені, оголошені терористами, підлягали жорстоким тортурам і були знищені радянською владою.

Степан Процюк на сторінках роману вказує прізвища письменників періоду 30-70 років минулого століття. З-поміж них були й «істероїдні переростки», і «наливайки і випивали», і юродиві драматурги, що *«оспівували в 1933-му «мільйони сонячних днів»* [7, с. 12], і ті, що *«шаманили й шамкали ленініаною»* [7, с. 12]. Були і «Бажанові сліпці» – *«ресторанні підспівувачі Червоного Панегіричного Хору»*, *«заласні тварюки, кельнери із собачими очима...»*, які ніколи не *«згадують про Підмогильного й Зерова, Плужника й Курбаса»* [7, с. 11]. На основі твору можна створити таку хмару слів:

Рис. 1. Письменницька когорта на зламі століть*

Завданням до хмари слів буде таке. Розподілити прізвища письменників у стовпці таблиці та підготувати повідомлення про деяких із них (за вибором).

* Хмара слів запропонована Тараненко Тетяною Василівною, учителем української мови та літератури Трєпівського ліцею Суботцівської сільської ради Кропивницького району Кіровоградської області.

Письменники України

Ті, які не приймали насилля і терор, були проти порушення прав людини, стали запеклими ворогами радянської влади, були оголошені терористами та стали жертвами терору	Ті, які прийняли тоталітарний режим, радянську владу й оспівували її	Ті, які ішли на компроміс із власною совістю	Ті, які не виступали відкрито проти режиму, однак співчували тим, яких переслідувала радянська влада; виступали за національну ідею, проте були переломлені радянською владою

Музичним супроводом до занять над романом може бути уривок із меси «Реквієм» «Лакрімоза» Вольфганга Амадея Моцарта. Завершити роботу над твором доцільно авторським віршем «Не можна травам помирати...»

* * *

«Травам не можна помирати... Трави мусять проростати навіть крізь асфальт»

Степан Процюк

<i>«Не можна травам помирати!» – В бездушнім диханні свавіль. Ще не знесилені ті трати В химернім блиску божевіль. Ще дихає у груді гнівом Лиха безодня протиріч. Плює у душу задрість хтива – У безумі регоче ніч, Бо мова ще лежить закута У савані німих чекань – Напнув свої токсичні пута Лихий оманливий дурман. В степах моєї України Гуляє нечисть з давніх літ.</i>	<i>Круком ширяє і донині, Забувши древній заповіт: Земля – то воля, що у спадок Дісталась нам від прадідів. А що комусь «язик» і «сладок», – Боги нам скинули свій гнів. Іще не вмерла Україна – В судомах б'ється і дрижить. І, згуртувавшись воєдино, Нам берегти її щомить. Хоч заміцні у душах трати, Прути в яких і зрада, й гнів, Не можна травам помирати В суцільнім блиску божевіль. Ірина Небеленчук</i>
--	---

Різні методи, прийоми, форми дозволяють урізноманітнити заняття, зробивши його цікавим, емоційно насиченим, культурологічно спрямованим. Сучасний методичний інструментарій сприяє «формуванню читацьких здібностей, уподобань з метою літературного розвитку, інтелектуально-комунікативних здібностей, що і становить основу розвитку загальної читацької компетентності» [5, с. 24].

Урок літератури повинен нести виховне значення, бути емоційним, сприяти естетичній діяльності учнів, бути спрямованим на формування ціннісних орієнтирів, національної ідентичності. Науковець Г. Токмань стверджує, що на сучасному етапі літературної освіти система методів, форм і прийомів повинна бути спрямована на активізацію пізнавальної діяльності читачів і формувати в них оцінні судження; активізувати їхній життєвий (моральний) досвід; виробляти потребу поспілкуватися з митцем; розвивати творче мислення та уяву; виробляти особистісний підхід до оцінки художнього твору [8, с. 29].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гричаник Н. І. Проблема шкільного аналізу епічного твору в методичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: збірник наукових праць / Ред. кол.: Н. В. Гузій (відп. ред.). 2013. Вип. 22 (32). С. 202–206.
2. Завадська О. В. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження*. 2016. Вип. 43. С. 163–169. URL: <https://u.to/J4DjGg> .
3. Ісаєва О. О. Креолізований текст на уроках світової літератури як фактор активізації читацької діяльності. URL: https://u.to/QQW_Gg .
4. Наукові основи методики літератури: Навчально-методичний посібник/ [за ред. доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної]. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
5. Небеленчук І. О. Читацька компетенція у формуванні грамотного читача та як складник професійної компетентності вчителя літератури. *Науково-методичні записки ПОІППО: Самоосвітня компетентність учасників освітнього процесу: актуальні питання теорії та практики*. 2015. Випуск 7. 148 с. С. 23–27.
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf> .
7. Процюк С. Травам не можна помирати: роман. Київ: Легенда, 2017. 256 с.
8. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.